

OSMANLI MİMARLIK ÖRGÜTLENMESİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM, OYA ŞENYURT

Alteration and Transformation in Ottoman Architectural Organization, Oya Şenyurt

Ekrem GÜRDAL

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE, egurdal@outlook.com,
orcid: 0000-0002-5691-3576

DOI: 10.51592/kulliyat.1422092

Oya Şenyurt tarafından *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm* başlığı ile okuyucuya takdim edilen kitap Doğu Kitabevi tarafından 2011 yılında yayınlanmıştır. Kitap, içindekiler, giriş, Geç Dönem Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinin Dinamikleri, Batılılaşma Döneminde Osmanlı'da İnşaat Alanındaki Değişimler, Osmanlı Mimarlık Sistemi İçinde Özneler isimli üç ana bölüm, sonuç, değerlendirme ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. İçerisinde plan, proje, gazete kupürü, fotoğraf ve arşiv belgesi gibi görselleri barındırmaktadır ve toplam 312 sayfadır. Kitabın ana konusu, Osmanlı mimarlık örgütlenmesinin sabit, değişmez kuralları olan ve bu kurallar çerçevesinde işleyişini devam ettiren bir yapıda olduğu algısının yanlış olduğuna işaret etmektedir. Mimarlık örgütünün esnek ve

şartlara göre hareket edebilen bir yapısı olduğunu söyleyen Oya Şenyurt bu konudaki görüşlerini daha önce hazırladığı iki makalede ifade etmiştir (Şenyurt 2008: 165), (Şenyurt 2009a: 491). 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı mimarlık örgütünde var olan görevlilerin aralarındaki ilişkiyi, inşa faaliyetlerindeki kontrol ve yetkilerini, idealize edilmiş olan klasik dönem mimarlık örgütlenmesini tarihsel bir kurgu olarak sunmaktan ziyade, mimarlık faaliyetlerinde kimlerin çalıştığı, nasıl atandığı, ne kadar ücret aldıkları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm isimli kitap, son dönem Osmanlı mimarlık örgütlenmesi irdelense, ortaya nasıl bir panorama çıkar? sorusundan mülhem Osmanlı mimarlık tarihinin son dönemine odaklanmıştır. Yazar, eserin bu minvalde kaleme alındığını “Günümüze kadar bu konuyla ilgili yazılmış ve yayınlanmış kaynaklardan farklı konular, örnekler ve söylemler geliştirmek ve söylenmeyeni, yazılmayanı yazmak, dolayısıyla daha önce yapılmayanı yapmak hedeflenmiştir.” cümlesiyle dile getirir. Bu kapsam belirlemesi neticesinde yazar üç bölüm olacak şekilde, sırasıyla geç dönem Osmanlı mimarlık örgütlenmesinin dinamiklerine, yenileşme döneminde Osmanlı inşaat alanındaki değişimlere ve Osmanlı mimarlık sistemi içindeki öznelere yer vermiştir.

Son dönem Osmanlı mimarlık tarihi ile ilgili pek çok çalışması bulunan yazarın *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm* isimli eseri Osmanlı mimarlık tarihi alanına katkı vermesi bakımından takdire şayandır. Zira bilim insanlarının çeşitli konularda araştırmalar yapması, muhtelif perspektifleri bu alandaki çalışmalara ekleyip yeni görüş açılarının doğmasına vesile olarak ilmin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Osmanlı son dönem mimarlığı üzerine yaptığı çalışmalarını arşiv kaynakları ile desteklemesi, katkı verdiği Tarih bilim dalının var olan eksiklerini gidermeye yardımcı olmaktadır. Mimarlık tarihi alanında yapılmış çalışmalardaki Osmanlı mimarlığında katı ve değişmez kuralların olduğu gibi bazı genel kabullerin doğru olup olmadığını belgelerle ortaya koyması açısından oldukça kıymetlidir. Eserin 18. yüzyıl itibarıyla Osmanlı mimarlığında yaşanan değişime yaptığı vurgu yazarın daha önce kaleme aldığı bir makalesinde belgeler ve örnekleriyle verilmiştir (Şenyurt 2009b: 119). Eser, makalede işaret edilen değişim ve dönüşümün varlığını daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Müellif, eserinin giriş bölümünde mimarlık örgütlenmesinde katı ve değişmez kurallar olduğunu, araştırmacılar tarafından bu durumun genel bir kabul gördüğünü ifade etmektedir. Mimarlık örgütlenmesini irdelediğinde ise bu durumun doğru bilinen bir yanlış olduğunu, mimarlık örgütlenmesinin aslında esnek bir yapısı bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Fakat yazar, mimarlık örgütlenmesinde yaşanan değişim ve dönüşümü, işaret ettiği genel kabullerin doğru olduğu varsayımı üzerine kurgulamıştır. Bu noktada idealize edilmiş olduğunu düşündüğü klasik devir mimarlık örgütlenmesindeki ütopyik yapıyı sarsması, değişim ve dönüşüme giden süreci kendi temelleri üzerine inşa etmesi beklenirdi. Yazar, idealize edilmiş olarak gördüğü yapıyı temel olarak kabul edip, değişim ve dönüşüm sürecini bu temeller üzerine inşa etmiştir. İdealize edilmiş olduğunu düşündüğü klasik devir mimarlık örgütlenmesindeki genel uygulamaların dışında kalan istisna sayılabilecek örnekleri vermekle yetinmiştir.

Kitabın birinci bölümü “Geç Dönem Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinin Dinamikleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm üç kısım halinde incelenmiştir. İlk kısımda “Batılılaşma Döneminde Taşrada Mimarlık Örgütlenmesi” başlığı altında taşrada inşa faaliyetlerini yürüten görevliler ve bu kişilerin görevi alma şekillerine ait bilgiler verilmiştir. Emanet ve iltizam usulü inşaat işlerini alanların süreci nasıl yönettikleri çeşitli örneklerle anlatılmıştır. İkinci kısmı “Osmanlı Mimarlık Sisteminin Yarattığı Boşluklar ve Sorunlar” adıyla okuyucuya sunulmuştur. Bu kısımda Osmanlı mimarlık örgütlenmesinin temel aktörleri olan mimarlar, bina eminleri, ustalar, işçiler, esnaf örgütleri ve işveren konumundaki baniler arasındaki ilişki örüntüsü incelenmiştir. Bu gruplar arasındaki ilişkinin inşa faaliyetlerine olan etkisi irdelenmiştir. Bu kısımda bir bina eminine ait defter tanıtılmış ve defter üzerinden 18. yüzyıl inşaat ortamının bir panoraması yapılmaya çalışılmıştır. Üçüncü kısmı ise “Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımlarında

Sistemdeki Boşluğun Yarattığı Öznelerin Konumu” ismini taşımaktadır. Burada farklı görevli ve meslek gruplarının inşa faaliyetlerinde öne çıkma çabası, var olan pastadan pay kapma ve sitemin verdiği gücü kendi lehlerine kullanma çabalarına değinilmiştir.

Eserin *“Batılılaşma Döneminde Osmanlı’da İnşaat Alanındaki Değişimler”* başlıklı ikinci bölümü üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısım *“Mimarlık ve İnşaat Sürecinde Bütünlüğün Bozulması”* başlığıyla takdim edilmiştir. Burada başta Osmanlı Sultanları olmak üzere inşa faaliyetlerine karar verenlerin sürece olan müdahalesi, karar vermelerini etkileyen unsurlar ve mimari akımlara karşı tutumları ele alınmıştır. Tanzimat’tan sonra özel müteşebbislerin inşa faaliyetlerine katılımları ve değişim sürecindeki fonksiyonları örnekleriyle verilmiştir. İnşa faaliyetlerindeki değişimi zorunlu kılan doğal afetlerin sürece etkisi vurgulanmıştır. İkinci kısım *“Yeni İnşaa ve Mimarlık Sürecinin Getirdiği İhale Usulleri”* ismi verilmiştir. Burada kamu yapılarının ihale usulü ile yaptırılmasında kullanılan *“Açık Eksiltme (Münâkasa)”*, *“Kapalı Zarf”*, *“Pazarlık”*, *“Emanet”* ve *“Sözleşme”* gibi yöntemlerin ne olduğunu ve daha çok hangi şartlarda, ne tür binalarda uygulandığından bahsetmektedir. Son kısımda *“Mimarlık Ortamında Maddi Sorunlar”* başlığıyla ihale yöntemleriyle devredilen inşa faaliyetinde finansman bakımından karşılaşılan zorluklar ele alınmıştır. 19. yüzyılda inşa edilen bazı büyük kamu yapılarında işveren ya da işi alan arasında meydana gelen anlaşmazlıklara dair örnekler belgeleriyle okuyucunun bilgisine sunulmuştur.

Kitabın son bölümünde *“Osmanlı Mimarlık Sistemi İçinde Özneler”* şeklindeki ana başlığın altında üç kısım oluşturulmuştur. Bu bölümün ilk başlığı *“Geleneksel Mimarlık Sisteminden Gelen Eski Aktörlerin Yeni Rollerini”* şeklindedir. Bu kısımda çalışmanın kapsadığı süre çerçevesinde mimarlık faaliyetlerinde önemli bir yer edinen çoğu yabancı uyruklu ve gayrimüslim olan kalfalardan söz edilmiştir. Müellif modern girişimci olarak nitelendirdiği kalfaları mimarlık ürünlerini oluşturmak için gerekli olan tüm parçaları bir araya getirme kabiliyeti bulunduğunu düşündüğünden bu kalfalar üzerinden bir değerlendirme yapmanın yararlı olacağını savunmaktadır (Şenyurt 2011: 207). Kalfaların maddi kaynak, bilgi birikim, yenilik, ikili ilişkiler gibi olgulara karşılık gelen yönlerine değinerek, inşaat sektöründeki konumlarına temas etmiştir. Muhtemelen burada yabancı kalfaların inşa faaliyetlerindeki önemine dikkat çekmek için kullanmış olduğu *“İnşaat sektöründe kullanılan tüm inşaat malzemeleri yurt dışından sağlanmakta ve bu durum yurt dışına bağıllığı gerektirmekteydi.”* cümlesinde geçen tüm kelimesi yerine çoğu, bir kısmı, büyük bölümü gibi ibarelerden birini tercih etmiş olsaydı daha doğru olabilirdi (Şenyurt 2011: 208). Zira küçük bir arşiv taraması yapıldığında 18. yüzyıl ve sonrasındaki dönemde inşaat işlerinde kullanılan malzemelerin bir kısmının yerel kaynaklardan temin edildiği görülmektedir. Binaenaleyh 18. yüzyıl ve sonrasında kullanılan inşaat malzemelerinin tümünün yurt dışından geldiğini ve bu durumun dışa bağımlılığa sebebiyet verdiğini söylemek çok doğru bir tabir olmasa gerektir. İkincisi kısmın başlığı *“Batılılaşma Dönemi Mimarlık Sisteminin Taşıyıcıları”* olarak belirlenmiştir. Bu kısımda mimar, mühendis, kalfa, usta ve işçi olarak inşaat çalışmalarında yer alanların II. Meşrutiyet ile birlikte mimarlık örgütlenmesinde yer kapma arayışlarına dikkat çekilmiştir. Üçüncü kısmın başlığı *“Yeni Mimarlık ve İnşaat Sürecinde Kullanılan Terimler ve Etimolojileri”* şeklindedir. Bu kısımda taahhüt, müteahhit, münâkasa, istihkâk, mukavele, senet, teminat, temessük gibi pek çok kavramın sektör için ne alama geldiğini açıklanmıştır.

Kitabın sonuç ve değerlendirme bölümünde taahhüt hizmetlerinin ortaya çıkışı ve bunların yasal zemine kavuşturulma çabaları ile inşaat sektöründe yer alan öznelerin pozisyon alma becerilerine vurgu yapılmıştır. Bu

pozisyon alma gayretinin mimarlık örgütünde meydana getirdiği değişimin altı çizilmiştir. Yazar, devamında 18. yüzyıl öncesinde inşa faaliyetlerinde “tek adam” olarak nitelendirdiği mimarbaşının mesleki statüsünün tam da bu yüzden sarsıldığını iddia etmektedir (Şenyurt 2011: 298). Klasik dönem mimarlığının denge unsuru olarak gördüğü mimarbaşının statüsündeki kayıpları giderme gayreti içerisindeki kalfaların Osmanlı mimarlık örgütlenmesine de yeni bir oluşuma sebebiyet verdiğinden bahsetmektedir. Klasik dönem inşa faaliyetlerinde mimarbaşı kadar etkili olan bina eminlerinin, tıpkı mimarbaşılar gibi statü kaybına maruz kaldığını ifade eden yazar, tüm bunların Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim fitilini ateşlediği görüşündedir. Öyle ki, 16. yüzyıldan itibaren faaliyet gösteren Hassa Mimarlar Ocağı’nın 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğüne dönüşmesiyle yalnız mimarlık örgütünde bir değişimin yaşanmadığını, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal bir değişimde meydana geldiğini belirtmektedir (Şenyurt 2011: 299).

Mimarlık örgütü mensuplarının ilişkilerini, statülerini ve yetkilerini düzenleyen kanunların bir türlü oluşturulmadığını savunan Şenyurt, ara ara yürürlüğe giren nizamnamelerin yeterli etkiyi göstermediğini belirtmiştir. Mimarlık ortamında bulunanları kapsayıcı kanun ve kuralların oluşmaması ve şartların modern mimarlık anlayışına uzak olması dolayısıyla inşaat ortamındaki sorunların çözümü için çoğu zaman manevi dünyanın değer yargılarına başvurulduğu kanaatindedir. Yazara göre Mimari üretim için sağlıklı bir ortamın olmaması, genel geçer çözümlerin denenmesi mimarlık örgütlenmesinin nihai yapısına kavuşmasını engellemiştir. Kendi ifadesiyle “Her türlü teknik, hukuki ve maddi yetersizliklere rağmen yaklaşık 200 yıl önce bu topraklarda yetişen ve inşaat taahhüt işleriyle uğraşan mimar-mühendis-kalfa-müteahhitler kendi mesleklerinin iç dinamiklerini yaratarak, sorunları çözmeye çabalamışlar, ayakta kalabilmişler ve en önemlisi, Türkiye’deki “mimarlık örgütlenmesindeki değişim ve dönüşümün tarihi”nin yazılabilesini sağlamışlardır.” (Şenyurt 2011: 303).

Sonuç olarak Oya Şenyurt’un Osmanlı mimarlık örgütlenmesine ait belgelerin incelenmesi ile oluşturulan bu eseri, inşaat uygulamalarına, anlaşmazlıklara, inşa faaliyetlerinde yer alanların etnik kökenlerine ve birbirleriyle olan ilişkilerine, finansman kaynaklarına, ödeme yöntemlerine ve sözleşmelere dair kapsamlı analizler ile geç Osmanlı inşaat örgütlenmesinde meydana gelen değişim ve dönüşüme işaret etmektedir. Bu bakımdan Osmanlı mimarlık tarihi, ortaya çıkışı, gelişimi ile değişimi üzerine çalışma yapan ilgilileri için oldukça kıymetli bir hüviyettir.

KAYNAKÇA

- Şenyurt, Oya (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şenyurt, Oya (2009a). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde “Hassa Başmimarları””. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Bilim Dergisi* 2(4): 489-503.
- Şenyurt, Oya (2009b). “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”. *METU Journal of the Faculty of Architecture* 26(2): 103-122.
- Şenyurt, Oya (2008). “Geç Osmanlı İnşaat Ortamında “Bina Eminliği””. *METU Journal of the Faculty of Architecture* 25(2): 151-169.